

АРАБ МАНБАЛАРИДА ЎРТА ОСИЁ ТАРИХИЙ ТОПОНИМИЯСИГА ДОИР АЙРИМ ҚАЙДЛАР ТАҲЛИЛИ

Бердиев Хайриддин Абдуллоевич,

Ислом Каримов номидаги Тошкент давлат техника университети

Ўзбекистон тарихи кафедраси доценти,

Тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD),

20berdiev20@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-7790-9912>

UDK 801.82

Аннотация: Қадим замонларда, ўрта асрларда ва ҳозирги даврда ҳам Марказий Осиё минтақаларининг тарихий географиясини ўрганишда араб манбаларининг аҳамияти муҳим деб баҳоланган. Орадан кўп йиллар ўтиб, топонимияни ўрганиш жараёнида фақат лингвистлар эмас, балки тарихчилар ва географлар ҳам “жонли тарих” саҳифаси тарихий-географик тадқиқотларда ўз ўрнига эга эканлигини исботлашга интилоқдалар. Мақолада топонимик тадқиқотларда археология, халқ оғзаки ижоди ва лингвистика каби турли фанлар кесимида қўлланилаётган айрим муҳим ўзгаришлар таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: тарих, география, ёзма манбалар, археологик ва лингвистик тадқиқотлар, хариталар “тилга кирганда”.

Аннотация: В древности, в средние века и в наше время роль арабских источников считалась важной в изучении исторической географии среднеазиатских регионов. Спустя много лет не только лингвисты, но и историки и географы пытаются доказать, что страница «живой истории» имеет свое место в историко-географических исследованиях. В статье анализируются некоторые важные разработки в области топонимических исследований, которые используются в различных дисциплинах, таких как археология, фольклор и лингвистика.

Ключевые слова: история, география, письменные источники, археологические и лингвистические исследования, когда карты «входят в язык».

Abstract: In ancient times, in the Middle Ages and in our time, the role of Arabic

sources was considered important in the study of the historical geography of the Central Asian regions. Many years later, not only linguists, but also historians and geographers are trying to prove that the page of "living history" has its place in historical and geographical research. The article analyzes some important developments in the field of toponymic research, which are used in various disciplines such as archeology, folklore and linguistics.

Keywords: history, geography, written sources, archaeological and linguistic research, when maps "enter the language".

КИРИШ (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION). Марказий Осиё минтақаси узоқ ўтмиши тарихий-маданий хусусиятлари ва диний муносабатларда қатор ўхшашлик ва муштарак хусусиятлар мавжуд. Халқимизнинг минг йиллар билан бўйлашадиган ёзма меросини ўрганиш, қўлёзма манбаларни таҳлил этиш асосида ўрта асрларда Ўрта Осиё тарихий географиясини ўрганиш замонавий фан нуқтаи назаридан асосан XIX асрда бошланди ва ҳозиргача давом этмоқда. Агарда XIX аср охири - XX аср бошлари тарихшунослиги ҳақида сўз борганида, аввало Ўрта Осиё минтақаси ва тарихий вилоят шаҳарларини тарихий-географик аспектда ўрганиш дастлаб Россия тарихшунослигида бошланди. Хусусан, бу даврда Ўрта Осиёга ташриф буюрган турли элчилик миссиялари аъзолари, савдогарлар, саёҳатчилар, ҳарбийлар ва бошқалар маҳаллий шаҳар, шаҳарча ва қишлоқларга ҳамда уларни боғлаб турувчи йўللарга катта эътибор қаратганлиги

айниқса, ҳарбий-стратегик аҳамиятга эга бўлган жой номларига эътибор қаратишган.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОД (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД / MATERIALS AND METHODS). Ўрта Осиё тарихий географияси ҳақида ХХ асрнинг 20-80 йилларида тарихий-археологик тадқиқотлар натижалари ва ёзма манбалар маълумотлари таҳлили асосида кўплаб монографиялар, рисоалар ва мақолалар нашр этилган. Мисол тариқасида рус шарқшунослари В.В.Бартольд [Бартольд 1963. 169–433; 1964. 477.], М.Е.Массон [Массон 1984. 57 – 62], Э.В.Ртвеладзе [1986, № 12. 34 – 39], Б.Ю.Буряков [Буряков 2007. 6 – 11], Р.Г.Мукминова [Мукминова 1966. 226-259], С.Қ.Қораев [Қараев. 1991] асарларида Ўрта Осиё қадимги даври ва ўрта асрларига оид топонимик объектлари ўз аксини топанлиги билан аҳамиятлидир [Алимов. 2020 6-7].

Шу ўринда Ўрта Осиё ҳудудлари тарихий географияси араб манбалари асосида ўрганган Ш.С.Қамолитдин [Қамалиддинов 1996; 2006], Б.Ю.Буряков [Буряков. 1975], А.Муҳаммаджонов [Муҳаммаджонов. 2009], М.Филановичнинг [Филанович 2010], О.Бўриев [Бўриев 1997; 2015], З.Саидбобоев [Саидбобоев. 2008], К.А.Краҳмалъ ва бошқаларнинг [Краҳмалъ ва бошқ. 2013] асарларида ўрта аср шаҳарлари номлари, топонимик объектлар ҳамда ижтимоий-иқтисодий ҳаётига доир айрим маълумотларни қайд этилган.

МУҲОКАМА (ОБСУЖДЕНИЕ / DISSCUSSION) Маълумки топонимика, энг аввало, тилшунослик фанидир. Бироқ, бу фақат тилшуносларнинг соҳаси, дейиш мумкин эмас [Лурье 2004]. Тарихий-географик маълумотларни инобатга олмасдан фақатгина лингвистик ёндашувни қўллаш ва ҳар доим ҳам ишончли этимологияни келтириб чиқара олмайди [Мусаев 1984]. Шунинг учун топонимика нафақат тилшунослар, балки қадимги даврларда ҳам, ўрта асрларда ҳам, бизнинг давримизда ҳам тарихчи ва

географларнинг ҳам тадқиқот объекти бўлиб келмоқда [Қамалиддинов. 2006].

Археологик маълумотларга кўра, мавжуд материаллар милоддан аввалги I минг йилликда вужудга келган Ўрта Осиё цивилизациясини тўғридан-тўғри худди шу ҳудуднинг бронза даври маданиятларигача кузатиш имконини бермайди. Ўрта Осиё оралиғидаги мавжуд жамиятни эронийларгача бўлган қадимий қабилавий тузилишга эга бўлган маданият яратилгани ҳисобга олсак, бу ҳудуд таракқиётини улар ижтимоий тузилишидаги мураккаблик шакллари билан боғлаб ўрганиш шарт эмас [Зеймал. 1987. 149-157].

Маълумки, Ўрта Осиё жанубида милоддан аввалги 6-5 минг йилликларда ҳинд-арий қабиалари бу ерга кўчиб келишидан анча олдин, ўтроқ деҳқончилик ва чорвачилик жамоалари протошаҳар маданияти шаклланган [Массон 1984. 57-62]. Марказий Осиёнинг бу қадимий маданиятларини кимлар яратганлиги ҳалигача чуқур ўрганилмаган. С.А.Винтерснинг маълумотларига кўра, Ўрта Осиёнинг ҳинд-арийлар истилосидан олдин милоддан аввалги II минг йилликнинг ўрталари ёки иккинчи ярмида унинг жанубий ҳудудларида дравид тилларида сўзлашувчилар яшаган, деб тахмин қилинади [Winters 1990: 120-44]. Маълумки, дравидизмлар санскрит луғатининг салмоқли қисмини ташкил қилади [Қамалиддинов 2006: 5.].

Милоддан аввалги II минг йилликда дравид тилларида сўзлашувчилар прототуркий тилларда сўзлашувчиларга яқин жойда яшашган ва Россиянинг Европа қисмидаги (Булғор, Хазар, Чуваш), Сибир (Якут) ва Ўзоқ Шарқнинг айрим туркий тилларида қадимги даврларда Ўрта Осиёнинг жанубий қисмида кенг тарқалган прототурк тилининг излари мавжуд ва сақланиб қолган. Археологик тадқиқот олиб борган Э.А. Новгородова маълумотларига кўра, Марказий Осиё даштларидаги Минусинск ҳавзасидаги Карасук маданиятининг ташувчилари аجدодлари (эрамиздан аввалги 2-минг

йиллик ўрталари) айнан чорвадор қабилалар бўлган [Новгородова 1970].

Тилшунослик адабиётида туркий тилларнинг энг қадимий шакллари прототуркий, сўзлашувчилари эса прототурк деб юритилади ва бу тилларнинг шаклланиш тарихи туркий сўзлари оиласи билан чамбарчас боғланганлигини кўрсатади. А.П. Дулзон фикрича Пелеа-Осиё ва Енисей тиллари деб аталиши ҳам шундан далолат беради [Дулзон. №1:25-28].

Ўрта Осиёнинг ўтроқ ва шаҳар аҳолисининг салмоқли қисмини прототурклар, яъни туркий тилли халқларнинг узок тарихий ва этник аجدодлари бўлган, улар бу ҳудуднинг асл аҳолиси бўлган ва унинг қадимий даврининг бир қисми маданиятини сақлаб қолган. Ўрта Осиёни ҳинд-орийлар босиб олгандан сўнг, янги келган орийлар томонидан сиқиб чиқарилган туркий тилли халқларнинг бир қисми шимолга йўл олди, қолган қисми эса юзаки тарзда эронлашган сўзлашув шаклини қабул қилган бўлиши мумкин.

Илк ўрта асрларда топонимлашиш жараёнида Шарқий эроний тилларга хос топонимларидан кейинги ўринда иккинчи йирик туркийлашган топонимлар гуруҳи, ўрта асрларда эса Ўрта Осиёда топонимиканинг энг кенг ёйилган қатламини ташкил қилган. Масалан, С.У. Умрзоқов тадқиқотларига кўра, биргина Қирғизистон ҳудудида қадимдан XII асргача тарихий манбалардан маълум бўлган 300 га яқин қадимий географик номлар аниқланган [Умрзоқов 1978: 53-57]. Туркий тилларнинг лексик ҳиссаси Европа ва Осиёнинг кўплаб тилларида, жумладан, топонимлашиш жараёнида қайд этилган. Бинобарин, бу улкан ҳудуд, шунингдек, Ўрта Осиё топонимиясини этимологик жиҳатдан кўриб чиқиш туркий тил соҳасига муносиб ўрни бўлганлигини кўрсатади.

Ўрта Осиё ҳудудида Ғарбий Эрон (форс-тожик) топонимиясининг фаол шаклланишининг бошланиши араблар истилоси даврига бориб тақалади деган

фикрни А.Л. Хромов айтиб ўтган [Хромов 1980: 132-138]. Ўрта Осиёда ғарбий Эрон тилидан бўлган янги форс тили (форс) билан бирга кенг тарқалган “қишлоқ” маъносини англатувчи янги форсча топоформантлар “- дех” ва “- обод” ҳам айнан шу даврда қўлланила бошланди. Ўрта Осиёда Ғарбий Эрон топоформантлари “- ан”, “- кирд” (-гирд, -жирд), “- диза” (- диз), “- руд” ва “- стан” (-истон) иштирокида топонимларнинг пайдо бўлиши ҳам шу даврга тўғри келганлиги эътироф этилган. Айнан шу даврда “қишлоқ” маъносини англатувчи янги форс топоформантлари “- дех” ва “- обод” қўлланила бошланди, Э.Э. Бартольд улар Ўрта Осиёда ғарбий Эрон тилидан келиб чиққан янги форс тили (форс) билан бирга кенг тарқалган деган фикрни эслатади [Бартольд 1963. Т. 2. Ч. 1. 23 – 106].

Шу билан бирга топонимиядаги ҳақиқий арабча элементлар аҳамиятсиз бўлиб, асосан Ўзбекистоннинг жанубида ва Зарафшон водийсида учрайди [Қораев 1991: 130].

Кейинги ўн йилликларда археологик, нумизматик, тарихий, лингвистик ва манбашуносликнинг жадал ривожланиши ҳамда Ўрта Осиёга оид жуда катта ҳажмдаги материалларнинг тўпланиши туфайли тарихий география, жумладан, топонимика фани ҳам катта тараққиётга эришди. Бизнинг фикримизча, бугунги кунда турли тарихий фанларга оид кенг қамровли маълумотларни ўз ичига олган кенг қамровли тадқиқотлар олиб бориш вақти келди. Шунга мувофиқ тарихий манбаларни тадқиқотчи З.И.Алимовнинг авторефератида келтирилган тарзда тўхталиб ўтамиз [Алимов 2020: 11-12].

Тарихий ҳамда қомусий манбалар:

XI аср: Берунийнинг «Масъуд қонуни» "القانون الواسعدي", «Геодезия» ва «Ҳиндистон», ас-Саолибийнинг «Ажойиб маълумотлар» ва «Йатимат ад-дахр», Саҳмийнинг «Тарихи Журжон» асарлари;

XII аср: Насафий томонидан ёзиб қолдирилган «ал-Қанд фи зикр уламо Самарқанд», ас Самъоний «Китоб ал

ансоб» ва «Мўъжам аш-шуйух»нинг "من معجم شيخ المنتخب «Зубдат ут-таворих» асарлари;

XIII аср: Ёкут ал Ҳамавийнинг «Муъжам ал-удабо».

Географик манбалар:

IX аср: ал-Хоразмийнинг «Китаб сурат ал-ард» "كتاب صرح الأرض" («Ернинг сурати») асари, Тамим ибн Бахрнинг номи сақланмаган ва унинг айрим қисмлари бошқа муаллифлар асарларида учрайдиган асари, Ибн Хурдодбеҳнинг «Китаб ал-масалик ва-л-мамалик» "المسائل و الممال" («Мамлакатлар ва йўллар ҳақидаги китоб») асари, ал-Яқубийнинг «Китаб ал-Булдан» "كتاب التذاي" («Мамлакатлар ҳақида китоб») асари;

X аср: Ибн ал-Фақиҳнинг «Китаб ал-Булдан» "كتاب التذاي" («Мамлакатлар ҳақида китоб») асари, Ибн Рустанинг «Китаб ал-аълак ан-нафиса» "كتاب الاعلاق الفيسة" («Қимматбаҳо тошлар ҳақида китоб») асари, Қудамма ибн Жаъфарнинг «Китаб ал-хараж ва санъа ал-китаба» "الخراج و صناعة الكتابة" («Хирож ва котиблик санъати ҳақидаги китоб») асари, ал-Масъудийнинг «Китаб ат-танбих ва-л-ишраф» асари, Истахрийнинг «Китаб ал-масалик ва-л-мамалик» "المسائل و الممال" («Мамлакатлар ва йўллар ҳақидаги китоб») асари, Ибн Ҳавқалнинг «Китаб сурат ал-ард» "كتاب صرة الأرض" («Ернинг сурати») асари, ал-Муқаддасийнинг «Ахсан ат-тақосим фи маърифат ал-ақолим» "أحسى التقاسيم في معرفة الأقاليم" («Иқлимларни ўрганишда тақсимотнинг афзали») асари;

XI аср: Берунийнинг «Масъуд қонуни» "القانون الوسعدى", «Геодезия» ва «Ҳиндистон» ва ал-Бакрийнинг «Китаб муъжам ма истажам...» "كتاب معجم استعجم من" «Араб бўлмаганлар ҳақидаги китоб») ва «Китаб ал-масалик ва-л-мамалик» "كتاب المسائل و الممال" («Мамлакатлар ва йўллар ҳақидаги китоб») асарлари, номаълум муаллиф қаламига мансуб «Китаб ғарайиб ал-фунун ва мулах ал-уюн» "كتاب غرابة الفنون و ملح العيون" («Фаннинг ғаройиботлари ва мўъжизалари ҳақидаги китоб») (MS. Arab. c. 90 нусхаси) асари;

XII аср: ал-Идрисийнинг «Нузҳат ал-муштоқ фи-хтироқ ал-афоқ» "نزهة المشتاق في اختراق الفاق" ёки «Китаб ар-Ружжор» («Ружжор китоби») асари;

XIII аср: Ёкут ал Ҳамавийнинг «Муъжам ал булдон» "معجم البلدان" асари, ал-Қазвинийнинг «Асар ал-билад ва ахбар ал-иъбад» "آثار البلاد و اخبار العباد" («Мамлакатлар асорлари ва Аллоҳ бандалари ҳақида хабарлар») асарлари.

Қадимги қўлёзмаларда Чоч воҳаси «Туркистонда энг йирик вилоят» деб қайд этилган. «Чочга ўхшаш қишлоқларда аҳоли гавжум бўлган, экин майдонлари гуллаб яшнаган, кўплаб масжидлар, кучли ва жасоратли халқи мавжуд бўлган бирорта мамлакат на Хуросонда, на Мовароуннаҳрда топилмайди», – деб ёзади X аср ўрталарида яшаган араб географи Истахрий. Ярим асрдан сўнг «Шарқнинг бирорта ҳам водийсида бундай шаҳарларга бой воҳа йўқ», – деб Истахрий фикрини қўллаб-қувватлаган эди Ибн Ҳавқал. Ҳақиқатда ҳам, бу ерда элликка яқин шаҳар ва шаҳарчалар бўлган.

Тошкент воҳасига алоқадор топонимик бирликлар жанубий карвон йўлидаги – Банокат (بنكت), Харашкат (خزشت), Худайнкат (خديكت), Дахкат (دخت), Арбилах (ارتلخ);

Яна муҳим географик манбалардан бири сайёҳ, географ олим Абу Исҳоқ Иброҳим ибн Муҳаммад ал-Форисий ал-Истахрийнинг (951 йилдан сўнг вафот этган) «Китаб ал-масалик вал-мамалик» («Йўллар ва ўлкалар китоби») асаридир [179-181. كتاب مسالك الممالك. الاصطخرى. –ص.].

Асарнинг қўлёзма нусхалари ҳам узоқ асрлар давомида шу каби мураккаб жараёнларни бошдан кечирди. Шарқ Ренессанси даврида география фанида (X аср) юксалиш жараёни кечди. Бу йўналишда Бағдод ва Балх мактаби шаклланди. Абу Зайд ал-Балхий (ваф. 934) Балх мактабига асос солди. У асарида дунё ва X аср мусулмон оламининг йигирма иқлими харитасини тузди. Асар бизгача етиб келмаган. Истахрий «Китаб ал-масалик вал-мамалик»да Балхий асарини

янги маълумотлар билан тўлдириб, бойитади ва аниқликлар киритади. Бу ҳақда тадқиқотчи Р.Т.Худойберганов таъкидлашича, асарнинг биз учун энг қимматли жиҳати унда «Мовароуннаҳр» қисми географияси ва харитаси мавжудлигидир [Худойберганов. 2020: 13-16].

Ушбу асар XIX асрдаёқ Европа илм аҳлига маълум бўлган, Абу Исҳоқ Иброҳим ибн Муҳаммад ал-Форисий ал-Истахрийнинг «Китаб ал-масалик вал-мамалик» асари бугунги кунда бир неча тилларга тўлиқ ва терма таржима қилинган. Мавжуд таржималарнинг охиригиси Мурат Ағарига тегишлидир. У 2015 йили илмий-оммабоп тарзда асарнинг тўлиқ матнини туркчада босиб чиқаради.

Араб географларининг Балх мактаби ҳамда «Китаб ал-масалик вал-мамалик» асари асосида турган дунё ва йигирма иқлим харитаси тадқиқига бағишланган. Чунончи, «Китаб ал-масалик вал-мамалик»нинг «Мовароуннаҳр» иқлимида тўрт юзга яқин жой номининг зикр этилиши унинг муҳим тарихий манба эканини тасдиқлайди. Шу пайтгача «Мовароуннаҳр» иқлимига доир кенг кўламли ишлар амалга оширилганига қарамай, уни етарлича ўрганилган, деб бўлмайди. «Мовароуннаҳр» иқлимида қайд этилган топонимларнинг ёзилиши ва ўқилишидаги хилма-хилликларда бу яққол кўзга ташланади.

Қўлёзмалар қанчалик қадимий бўлса, ҳарфларнинг «нуқта»лари шунча кам қўйилиши манбашуносларга яхши маълумдир. Бу вазият тадқиқотчининг жой номларини тўғри ўқишини қийинлаштиради. Унга топонимлар ёзилишида кўчирувчилар хатолари ҳам қўшилади. Жой номлари ёзилиши ва ўқилиши билан боғлиқ мураккабликлар иш жараёнида уч туркумга ажратилди.

Биринчи туркум: бир қўлёзманинг ўзида битта жой номининг бир неча шаклда ёзилиши билан изоҳлаш мумкин. Масалан, Суғд водийсидаги «برمش» – «Бармиш» [كتاب مسالك الممالك. – ص. 179] дарё номи Болония

университети №3521 нусхасида «بامسن» ва «بارمس» шаклларида битилган [Scheicho Abu-Ishako el-Faresi vulgo el-Isstachri. Liber Climatium. – P. 319.].

Иккинчи туркум: жой номлари асарнинг турли нусхаларида хилма-хил ёзилади. Айримлари ҳатто ўнга яқин шаклда учрайди. Самарқанддан шимоли-шарқда ҳозирги Оқтепамитан қишлоғи ёнида жойлашган «بارکش» – «Баркас» шаҳри [كتاب مسالك الممالك. – ص. 181] «Масалик ал-мамалик» матнларида ابارکت [Истанбул. Сулаймония кутубхонаси, Инв. № 3156, 109 а varaқ.] ابارکت [Истанбул. Сулаймония кутубхонаси, Инв. № 2613, 156 б varaқ ва № 2971, 88 а varaқ.] ايارکت шаклларида келган.

Жой номининг турли нусхада ҳар хил ёзилиши, асосан, кўчирувчи йўл қўйган хатолардир. Баъзи жой номларининг ўнлаб шаклда ёзилиши улар орасидан тўғрисиани аниқлаш масаласини келтириб чиқаради.

Учинчи туркум: жой номлари ёзилиши бошқа тарихий манбалардагидан фарқ қилади. «Китаб ал-масалик вал-мамалик»да «كذاك» – «Кадак», Ибн Ҳавқал уни «كراك» – «Казак», «Худуд ал-Олам» муаллифи «كرال» – «Карал» шаклида ёзади, Ибн Хўрдадбеҳ нашрида «كوبل» – «Кубал» деб берилган.

«Китаб ал-масалик вал-мамалик» сўнгги бандда асар нусхаларидаги хариталар ўзаро ва улардаги жой номлари матнда кўрсатилганлари билан ажралиб туради. Хусусан асарда харита шаклда акс этган Рум денгизи, Жазира ва Ироқ иқлимида матндагидан харитага нисбатан кўпроқ экани кузатилган. Турли нусхадаги хариталардаги жой номлари миқдори ҳам бир-бирига мос тушмади. Масалан, «Мовароуннаҳр» иқлими Гота, Қоҳира №199, Техрон №351 ва Истанбул №3156 нусхаларида икки ва Истанбул №2613, №2971, Берлин, Техрон, Кабул нусхаларида битта саҳифага чизилган. Шу сабабдан иқлим тасвири қўлами ҳам фарқ қилиши, хариталарда камчиликлар ҳам учрайди. Масалан, Самарқанд вилоятининг бугунги Жомбой тумани худудига қарашли «Зарман» мавзеси асарнинг

Берлин нусхасида Зарафшоннинг ўнг ва Истанбул (№3156) нусхасида чап соҳилида кўрсатилган. Баъзи бошқа жой номлари ёзилиши ва жойлашган ўринлари белгиланишида ҳам чалкашликларга йўл қўйилган. Бу ҳолатлар хариталар тадқиқида инобатга олиниши ҳамда улар асар матни билан бирга ўрганилиши зарурлигини тақозо қилади.

«Китаб ал-масалик вал-мамалик» қўлёзмаларини излаш натижасида унинг араб тилида 16 ва форс тилига таржимасининг 28 нусхаси мавжудлиги аниқланди, бу ўз навбатида Истахрий илмий мероси борасида аниқроқ тасаввур қилиш имконини беради.

ХУЛОСА (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONSLUSION). Ўзбекистон Фанлар академияси Шарқшунослик институти

қўлёзмалар фонди нафақат мамлакат, шу билан бирга бутун дунёдаги йирик фондлардан биридир. Ушбу институтда Шарқ (араб, форс ва турк) тилларидаги 18 минг жилдга яқин қўлёзма асарлар, 18 минг жилддан кўпроқ тошбосма асарлар ҳамда 3500дан зиёд акт ва ҳужжатлар сақланмоқда. Минг йиллик тарихга эга бўлган қўлёзма асарлар, шубҳасиз, Марказий Осиё халқларининг ақл-заковатини ўзида акс эттирган ноёб дурдоналардир. Хулоса шуки, тарихий географик билимлар ўтмишни ўрганишига эмас, балки илмий амалиётида қўлга киритилган натижаларни ёритадиган ва кенг жамоатчиликка етказувчи, тарихий тасаввур жонланишига, қадриятли жиҳатларини оммага етказсагина абадийлик эшикларини очади.

АДАБИЁТЛАР ВА МАНБАЛАР РЎЙХАТИ (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES)

1. Бартольд В.В. История культурной жизни Туркестана // Соч. в 9 томах. Т. 2. Ч. 1. М., 1963. С. 169 – 433.
2. Бартольд В.В. Мавераннахр // Соч. в 9 томах. Т. 3. М., 1964. С. 477.
3. Массон В.М. Формирование древних цивилизаций в Средней Азии и Индостане // Древние культуры Средней Азии и Индии. Л., 1984. С. 57 – 62.
4. Ртвеладзе Э.В. Стена Дарбанда Бактрийского // ОНУ, 1986, № 12. С. 34 – 39.
5. Буряков Ю. К динамике развития городской культуры древнего и средневекового Чача // Чач – Бинкет – Ташкент (историческое прошлое и современность). Материалы научной конференции. Ташкент, 2007. С. 6 – 11.
6. Мукминова Р.Г. К истории аграрных отношений в Узбекистане в XVI в. По материалам Вакфнаме. –Т.: Фан, 1966.
7. Караев С.К. Топонимия Узбекистана (Социоллингвистический аспект). Ташкент: Фан, 1991.
8. Алимов З.И. Араб тилидаги манбаларда Тошкент воҳаси тарихий географияси (IX-XIII асрлар) тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати Тошкент – 2020. – Б.6-7
9. Камалиддинов Ш.С. Историческая география Южного Согда и Тохаристана по арабоязычным источникам IX – начала XIII в. Ташкент, 1996.
10. Камалиддин Ш.С. Древнетюркская топонимия Средней Азии. –Т.: Шарқ, 2006;
11. Муҳаммаджонов А. Қанғ - қадимги Тошкент ва тошкентликлар. –Т.: Шарқ. 2009.
12. Филанович М. Древняя и средневековая история Ташкента в археологических источниках. Тошкент, «Ўзбекистан». 2010
13. Бўриев О. Темурийлар даври ёзма манбаларида Марказий Осиё. –Т.: Ўзбекистон. 1997;
14. Бўриев О. Марказий Осиё тарихий географиясидан лавҳалар. –Т.: «Тафаккур». 2015.
15. Саидбобоев З.А. Тарихий география. –Т.: Ношир, 2008.

16. Крахмаль К.А., Хасанова С.М., Аметова Ф.И. Древнейшая история народов долины Сырдарьи. –Т.: Тамаддун. 2013.
17. Лурье П.Б. Историко-лингвистический анализ согдийской топонимии. Дисс. ... к. филол. н. СПб., 2004.
18. Зеймаль 1987 – Зеймаль Е.В. К периодизации древней истории Средней Азии (середина I тысячелетия до н.э. – середина I тысячелетия н.э.) // Центральная Азия. Новые памятники письменности и искусства. М., 1987. С. 149 – 157.
19. Winters C.A. The Dravido-Harappan Colonization of Central Asia // CAJ, vol. 34: 1990, p. 120 – 144.
20. Новгородова Э.А. Центральная Азия и карасукская проблема. М.: Наука, 1970.
21. Дульзон А.П. Кетско-тюркские параллели в области склонения // СТ. Баку, 1971, № 1. С. 25 – 28.
22. Умурзаков С.У. К исторической топонимии Киргизии// Ономастика Средней Азии. М., 1978. С. 53 – 57.
23. Хромов А.Л. Некоторые особенности формирования топонимики Средней Азии в IX–XIII вв. // Ономастика Востока. М., 1980. С. 132 – 138.
24. Худайберганов Р.Т. Истахрийнинг «Китаб ал-масалик вал-мамалик» асари (илмий-изоҳли таржима ва тадқиқот). Тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати, –Т.: – 2020 – Б. 13-16.
25. الاصطخرى. كتاب مسالك الممالك. – ص. 179.
26. Scheicho Abu-Ishako el-Faresi vulgo el-Isstachri. Liber Climatum. – P. 319.